

РЕСПУБЛІКА ТАДЖИКИСТАН У СИСТЕМІ МІЖРЕГІОНАЛЬНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА НА ПОЧАТКУ ХХІ СТ.

© 2019 **ОНАЦЬКИЙ М. Ю.**

УДК 327+339.92](575.3)«200/201»

JEL: F29

Онацкий М. Ю. Республика Таджикистан у системе міжрегіонального співробітництва на початку ХХІ ст.

Мета статті – дослідити особливості зовнішньоекономічного та зовнішньополітичного співробітництва Республіки Таджикистан на сучасному етапі. Проаналізовано роль і місце Таджикистану в системі міжрегіонального співробітництва. Досліджено особливості зовнішньоекономічного та військово-політичного співробітництва Таджикистану. Доведено, що основними регіональними партнерами РТ та ключовими гравцями в регіоні виступають Росія, Китай та Іран. Розглянуто основні напрями двосторонньої взаємодії Таджикистану з провідними державами регіону. Показано специфіку взаємовідносин Таджикистану з Росією, КНР та Іраном як основними зовнішньополітичними партнерами РТ. Розкрито вплив зовнішньополітичного чинника на збереження внутрішньополітичної стабільності в Таджикистані.

Ключові слова: Республіка Таджикистан, регіональні партнери, зовнішньополітичні чинники, міжрегіональне співробітництво, двостороння взаємодія.

DOI:**Бібл.:** 19.

Онацкий Максим Юрійович – кандидат історичних наук, доцент кафедри туристичного бізнесу та країнознавства, Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна (пл. Свободи, 4, Харків, 61022, Україна)

E-mail: m.j.onatskij@karazin.ua**ORCID:** http://orcid.org/0000_0002_6733_6137

УДК 327+339.92](575.3)«200/201»

JEL: F29

Онацкий М. Ю. Республика Таджикистан в системе межрегионального сотрудничества в начале ХХІ в.

Цель статьи – исследовать особенности внешнеэкономического и внешнеполитического сотрудничества Республики Таджикистан на современном этапе. Проанализированы роль и место Таджикистана в системе межрегионального сотрудничества. Исследованы особенности внешнеэкономического и военно-политического сотрудничества Таджикистана. Доказано, что основными региональными партнерами и ключевыми игроками в регионе выступают Россия, Китай и Иран. Рассмотрены основные направления двустороннего взаимодействия Таджикистана с ведущими государствами региона. Показана специфика взаимоотношений Таджикистана с Россией, КНР и Ираном как основными внешнеполитическими партнерами РТ. Раскрыто влияние внешнеполитического фактора на сохранение внутривнутриполитической стабильности в Таджикистане.

Ключевые слова: Республика Таджикистан, региональные партнеры, внешнеполитические факторы, межрегиональное сотрудничество, двустороннее взаимодействие.

Библ.: 19.

Онацкий Максим Юрьевич – кандидат исторических наук, доцент кафедры туристического бизнеса и страноведения, Харьковский национальный университет им. В. Н. Каразина (пл. Свободы, 4, Харьков, 61022, Украина)

E-mail: m.j.onatskij@karazin.ua**ORCID:** http://orcid.org/0000_0002_6733_6137

UDC 327+339.92](575.3)«200/201»

JEL: F29

Onatsky M. Y. The Republic of Tajikistan in the System of Interregional Cooperation at the Beginning of the 21st Century

The aim of the article is to explore the features of the foreign economic and foreign policy cooperation of the Republic of Tajikistan at the present stage. The role and place of Tajikistan in the system of interregional cooperation are analyzed. The features of foreign economic and military and political cooperation of Tajikistan are investigated. It is proved that the main regional partners and key players in the region are Russia, China and Iran. The main directions of bilateral cooperation of Tajikistan with the leading states of the region are considered. The specificity of relations between Tajikistan and Russia, China, and Iran, as the main foreign policy partners of Tajikistan, is shown. The influence of the foreign policy factor on the preservation of internal political stability in Tajikistan is revealed.

Keywords: the Republic of Tajikistan, regional partners, foreign policy factors, interregional cooperation, bilateral cooperation.

Bibl.: 19.

Onatsky Maxim Yu. – Candidate of Sciences (History), Associate Professor of the Department of Tourism and Country Studies, V. N. Karazin Kharkiv National University (4 Svobody Square, Kharkiv, 61022, Ukraine)

E-mail: m.j.onatskij@karazin.ua**ORCID:** http://orcid.org/0000_0002_6733_6137

Серед країн пострадянського простору в центральноазиатському регіоні особливе місце посідає Таджикистан. Країна займає важливе геостратегічне положення, межуючи одразу з двома регіональними державами – Китаєм та Узбекистаном. Крім того, республіка має спільний кордон з Афганістаном,

відсутність політичної стабільності в якому є джерелом напруги для всього центральноазиатського регіону. Водночас саме розвиток політичної ситуації в Таджикистані може багато в чому вплинути на перебіг подій у сусідніх країнах. В цих умовах актуального значення набуває вивчення місця та ролі Таджикистану в системі міжрегі-

ональних відносин, а також дослідження особливостей співпраці країни з ключовими партнерами в регіоні.

В процесі підготовки статті було використано праці вітчизняних і зарубіжних дослідників: Д. Бабаяна [2], С. Балмасова [3], З. Бжезинського [4], С. Голубева [6], В. Месамеда [11; 12], Т. Орлової [13], С. Соліходжаєвої [16], А. Чекаленко [18] та ін. Проблематика досліджень охоплює широке коло питань, серед яких – роль і місце Таджикистану в сучасному геополітичному просторі, особливості двостороннього співробітництва з провідними країнами регіону, участь Таджикистану в регіональних інтеграційних об'єднаннях, демографічні процеси в країні та їх вплив на розвиток двосторонніх стосунків, релігійний фактор і його роль у процесі формування міждержавних відносин.

Мета цієї статті – дослідити особливості зовнішньоекономічного та зовнішньополітичного співробітництва Республіки Таджикистан на сучасному етапі.

Таджикистан – одна з нових незалежних держав на пострадянському просторі. Після розпаду СРСР Таджикистан пройшов складний шлях суспільно-політичних трансформацій, які супроводжувались гострою соціально-економічною кризою та збройним конфліктом всередині країни. На початку ХХІ ст. мирний та стабільний розвиток цієї республіки багато в чому залежить як від здійснення ефективної внутрішньої політики, так і від проведення виваженого зовнішньополітичного курсу.

На сучасному етапі основними партнерами Республіки Таджикистан (РТ) виступають три держави: Російська Федерація (РФ), Китайська Народна Республіка (КНР) та Ісламська Республіка Іран (ІРІ). Зазначені країни розглядають Таджикистан передусім як сферу свого геополітичного та геоекономічного впливу. З іншого боку, вони здатні здійснювати масштабні інвестиції в економіку Таджикистану та надавати йому кредитну підтримку. Суттєве значення має для країни також політичне співробітництво та співпраця у сфері безпеки й оборони.

Важливість останньої обумовлена непростю зовнішньополітичною ситуацією, в якій знаходиться Таджикистан. Зокрема, тривалий час напруженими залишались стосунки з Узбекистаном. Невирішеними є територіальні суперечки з Киргизією. Суттєвою загрозою для національної безпеки Таджикистану виступає і відсутність стабільної військово-політичної ситуації в сусідньому Афганістані.

Водночас не є стійкою також і політична ситуація в самому Таджикистані. На початку 1990-х рр. Таджикистан виявився чи не єдиною республікою на пострадянському просторі, де перехід до незалежності супроводжувався тривалою та кривавою громадянською війною. Припинення збройного протистояння стало наслідком компромісу, за яким частина представників об'єднаної опозиції, що представляла передусім проісламські налаштовану частину населення Гірсько-Бадахшанської області, була інкорпорована до владних і силових структур країни. Тривалий час Таджикистан

залишався єдиною пострадянською республікою, в державних органах влади якої широке представництво отримала партія, сформована за релігійним принципом (Партія ісламського відродження Таджикистану – ПІВТ) [14, с. 244, 248–249]. Проте встановлення крихкого миру не призвело до повної стабілізації політичної ситуації в країні. Проявом цього стали численні спроби державних заколотів, що сталися після закінчення активної фази бойових дій у країні. Одна із останніх спроб військового перевороту відбулась у вересні 2015 р.

Зазначені фактори обумовлюють суттєву залежність Таджикистану від зовнішньої військово-політичної підтримки. Незважаючи на намагання керівництва республіки проводити багатовекторну міжнародну політику, країна постійно змушена орієнтуватися на військову та політичну підтримку потужних геополітичних гравців.

Головним військовим партнером у регіоні для РТ виступає Російська Федерація. Скориставшись тим, що на початку 1990-х рр. у Таджикистані спалахнула громадянська війна, Росії вдалося зберегти свою військову присутність у цій центральноазіатській республіці. На початку ХХІ ст. 201-ша військова база, що розташована на території РТ, залишається найбільшим військовим об'єктом збройних сил Російської Федерації за кордоном [4, с. 159; 10]. З огляду на порівняно низький кількісний склад таджицької армії, чисельність якої експертами оцінюється приблизно в 25 тис. осіб, наявність російської військової присутності перетворюється на вагомий чинник, що здатний впливати на розвиток політичної ситуації в республіці. Граючи на загрози зростання радикального екстремізму в регіоні, а також вдало використовуючи як привід фактор внутрішньополітичної нестабільності, що зберігається в самій республіці, російська сторона планує суттєво розширити свою військову присутність у РТ. Зокрема, до 2020 р. планується вдвічі збільшити військовий контингент та кількість одиниць бойової техніки 201-ї бази [9; 13, с. 364–365; 17].

Важливим засобом посилення російського впливу в Таджикистані виступає також військово-технічне співробітництво двох країн. Основними напрямками взаємодії стали постачання до Таджикистану російського озброєння та допомога російської сторони в підготовці фахівців для армії РТ. Наслідком тривалого співробітництва у військово-технічній галузі стало оснащення збройних сил Таджикистану військовою технікою російського виробництва, а також укомплектування командного складу армії РТ переважно офіцерськими кадрами, які пройшли підготовку в російських військових вищах. Про масштаби співпраці свідчить, зокрема, той факт, що у військових вищах Росії щорічно навчаються близько 500 майбутніх офіцерів із Таджикистану [1, с. 33; 6, с. 545; 10].

Активно використовує російська сторона і труднощі, що виникають у Таджикистані у зв'язку з охороною державного кордону з Афганістаном. Складний рельєф місцевості та значна протяжність таджицько-афганського кордону фактично унеможливають дієвий

контроль за його перетином, чим відверто користуються численні порушники. Про складність ситуації свідчить, зокрема, той факт, що кожного року в прикордонній зоні відбувається кілька десятків збройних зіткнень між таджицькими прикордонниками та наркокур'єрами з Афганістану. Крім того, з території цієї країни до РТ регулярно проникають представники різних радикальних ісламських організацій, які намагаються створити в Таджикистані мережу своїх структур. Така ситуація дає змогу Росії тримати в Таджикистані групу прикордонного співробітництва ФСБ та фактично контролювати одну з ділянок південного кордону СНД [8; 10; 13, с. 365].

Поряд із військово-політичною співпрацею актуальне значення для країни має і економічне співробітництво з РФ. Будучи однією із найбідніших республік центральноазіатського регіону, Таджикистан є досить залежним від зовнішньої підтримки. Водночас активізації зовнішньоекономічного співробітництва РТ перешкоджає низка факторів, що суттєво знижують інвестиційну привабливість республіки. Серед них: відсутність на території країни значної природно-ресурсної бази та розгалуженої дорожньо-транспортної мережі, нестабільна політична ситуація тощо. Галузями, в межах яких керівництво країни намагається розширити міжнародну економічну співпрацю, виступають енергетика, дорожнє будівництво, транспортна галузь, промислове виробництво, торгівля та сфера послуг.

Протягом усього пострадянського періоду Росія залишається одним із основних економічних партнерів Таджикистану. Зокрема, вона виступає одним із головних торговельних партнерів РТ, випереджаючи за обсягами зовнішньоторговельного обігу інші країни. Так, частка Росії в загальному обсязі зовнішньоторговельного обігу Таджикистану складає майже третину – 30 %. Постійно зростають і обсяги російського експорту, основу якого складає передусім продукція підприємств нафтохімічної, машинобудівної, оборонної та харчової промисловості [1, с. 34; 10].

Задля збереження та зміцнення своїх позицій Російська Федерація всіляко прагне розширювати свою участь в інвестиційних проектах, що реалізуються в Таджикистані. Найбільші інвестиції спрямовані у видобувну галузь, енергетичну, сферу комунікацій тощо. Зокрема, на таджицькому ринку змогли закріпитися російські оператори стільникового зв'язку «Мегафон» та «Білайн». Російські компанії брали активну участь у розробці та експлуатації найбільшого в світі родовища срібла та олова «Великий Конімансур», а також у реконструкції таджицького алюмінієвого заводу – чи не єдиного прибуткового підприємства, що дає близько половини вартості експорту республіки. Значними виявилися також і обсяги капіталовкладень нафтових та газових компаній з Росії. Однак найбільш масштабним інвестиційним проектом, який вдалося реалізувати в Таджикистані за участю російської сторони, став запуск гідроелектростанції «Сангтудінська ГЕС», що забезпечує близько 15 % виробництва електроенергії республіки [1, с. 34–35; 6, с. 545; 10].

Вагомим чинником, що має безпосередній вплив на процес формування відносин між обома країнами виступає трудова міграція. Високі темпи зростання чисельності населення, які демонструє Таджикистан у поєднанні з досить високим рівнем безробіття, що спостерігається в республіці, спричинили значну міграцію працездатного населення за межі країни. На початку ХХІ ст. трудова міграція перетворилась на важливий фактор економічного розвитку РТ. Про це свідчить, зокрема, той факт, що близько половини ВВП країни формується за рахунок грошових переказів, що надходять від таджицьких мігрантів із-за кордону. Так, за даними Всесвітнього Банку, Республіка Таджикистан є одним із лідерів серед країн, економіка яких формується за рахунок трансфертів. Враховуючи те, що основний міграційний потік спрямований саме в Росію, проблема трудових мігрантів набуває надзвичайно актуального значення в двосторонніх стосунках обох країн [6, с. 547, 552; 9; 10; 13, с. 363; 15].

Водночас варто зазначити, що в останні роки спостерігається певне скорочення російської присутності в Таджикистані, передусім – економічної. Серед головних причин експерти називають високий рівень оподаткування, що діє в республіці, а також постійну зміну умов ведення бізнесу в країні [10]. Проте, на нашу думку, важливим фактором, що об'єктивно призводить до поступового зменшення економічного впливу Росії в Таджикистані, стало суттєве посилення економічних позицій КНР, яке спостерігається протягом двох останніх десятиліть.

Постійне нарощування Китаєм своєї економічної присутності не лише в Таджикистані, але й у Центральній Азії в цілому призводить до поступового витіснення Росії з регіону. КНР же, навпаки, починає розглядатися в країнах Центральної Азії як головний економічний партнер. Найбільш помітним посилення впливу Китаю спостерігається саме в Таджикистані. Про це свідчить зростання обсягів торговельного обігу між обома країнами, який у 2014 р. сягнув позначки 770 млн дол. За цим показником КНР впевнено посідає другу сходинку, поступаючись лише Російській Федерації. Станом на 2016 р. у Таджикистані було зареєстровано близько 40 фірм з китайським капіталом. Серед них: спільні компанії «Панжур», «Дружба», «Китайські товари», підприємства корпорацій «Хий Юй», «Тяньє», підприємство з видобутку золота «Зарафшан», «Гірничодобувна компанія Таджикистану й Китаю» та ін. [16, с. 13; 18, с. 151–152]. Крім того, Піднебесна виступає для РТ і найбільшим кредитором. Так, станом на 2015 р. на Таджикистан припадало 2/3 всіх кредитів, що їх було надано китайською стороною країнам центральноазіатського регіону. Загальна ж сума заборгованості РТ перед КНР складає близько 800 млн дол. [2, с. 139; 18, с. 151–152].

Збільшує КНР і обсяги інвестицій в економіку республіки Таджикистан. Переважна більшість інвестиційних коштів спрямована передусім у важливі для Китаю інфраструктурні проекти. Серед галузей, в яких задіяний інвестиційний капітал з КНР, – телекомунікація, будівництво, агропромисловий комплекс.

Також китайська сторона зацікавлена в отриманні з Таджикистану алюмінію, бавовни, міді, руд чорних і кольорових металів. Серед кроків, до яких вдається РТ задля залучення інвестицій – передача в оренду китайським компаніям земельних ділянок в обмін на створення на їх територіях об'єктів інфраструктури. Так, китайська компанія «Чжунтай» взяла в оренду близько 5 тис. га землі в Хатлонській області Таджикистану. На цій ділянці китайська сторона збудувала текстильно-промисловий технопарк, загальна вартість якого склала понад 20 млн дол. [16, с. 13; 18, с. 151–152].

Водночас варто зазначити, що ряд інших галузей економіки Таджикистану, навпаки, фактично позбавлені інвестиційних надходжень із Піднебесної. Зокрема, це стосується галузей промисловості, підприємства яких спеціалізуються на виробництві товарів широкого вжитку. Така позиція китайської сторони пояснюється, в першу чергу, значною зацікавленістю в додаткових ринках збуту для власних товарів, а також небажанням підтримувати потенційних конкурентів із числа місцевих товаровиробників.

Серед товарів, які надходять з Китаю, лівову частку – 96 % – складає готова продукція. Порівняно низька собівартість китайських товарів дозволяє реалізовувати їх на внутрішньому ринку Таджикистану за відносно низькими цінами. Так, ціни на одяг, побутову техніку, господарчі товари, будівельні матеріали, виготовлені в Китаї, є набагато нижчими порівняно з їх аналогами, виготовленими в інших країнах Азії – Туреччині, Індії, Пакистані та ін. Це робить китайські товари доступними навіть для найбідніших верств населення Таджикистану. Водночас така потужна економічна експансія з боку КНР негативно впливає на розвиток виробничої сфери РТ. Так, ряд дрібних і середніх підприємств легкої та харчової промисловості не витримали цінової конкуренції на внутрішньому ринку з боку китайських компаній та були змушені згорнути свою діяльність [16, с. 13–14].

Потреба у військовій підтримці з боку РФ, тісні економічні зв'язки Таджикистану з Російською Федерацією та КНР, а також суттєва залежність РТ від їх кредитної підтримки стали головними причинами, які зумовили інтеграцію країни до Шанхайської Організації Співробітництва (ШОС – міждержавного об'єднання, в якому провідні позиції займають Москва та Пекін) та до Організації Договору про колективну безпеку (ОДКБ – структури, де ключову роль відіграє Росія). Зазначені інтеграційні проекти РТ розглядає як майданчик для вирішення власних проблем, що пов'язані з необхідністю забезпечення безпеки країни та розширення співробітництва (як військово-політичного так і економічного). Співпраця Таджикистану в рамках ОДКБ та ШОС (з урахуванням антитерористичної спрямованості цієї організації) обумовлена, перш за все, зацікавленістю Душанбе у формуванні ефективних механізмів з протидії загрози тероризму та ісламському фундаменталізму в регіоні [16, с. 11].

Ще одним важливим регіональним гравцем, який демонструє зацікавленість у широкому та багатосто-

ронньому співробітництві з Таджикистаном виступає Іран. Наразі в Таджикистані працює близько 200 іранських компаній. Пріоритетними напрямками співробітництва для іранської сторони виступають видобувні галузі, гідроенергетика, дорожнє будівництво, транспорт. Саме ці сфери економіки Республіки Таджикистан є для іранських інвесторів найбільш привабливими. Зокрема, іранські компанії залучались до будівництва Анзобського тунелю, що мав забезпечити безперервне автомобільне сполучення між північними та південними регіонами Таджикистану. Зацікавлений Тегеран також і в реалізації масштабного гідроенергетичного проекту, який дозволив би забезпечити безперервне постачання прісної води з Таджикистану до ІРІ через територію Афганістану. Важливим інфраструктурним проектом є також будівництво залізничної магістралі, яка має з'єднати 4 країни: Таджикистан, Іран, Туркменістан і Казахстан [3; 6, с. 547; 11].

Активними є і зовнішньоторговельні відносини обох країн. Іран виступає одним із найбільших торговельних партнерів Таджикистану (після Росії та Китаю). Так, станом на 2017 р. обсяг лише нафтового експорту з ІРІ до Таджикистану становив 300 млн дол., що складає майже 80 % від загального обсягу іранського експорту до країн СНД [12].

ІРІ розглядає РТ також і як головний військовий партнер в середньоазійському регіоні. Показовим у цьому відношенні є той факт, що серед усіх країн пострадянського простору лише в Таджикистані при посольстві ІРІ діє іранське військове представництво. Таджикистан є по суті єдиною республікою Центральної Азії, яка має з Іраном структуровані військові зв'язки, які передбачають взаємне консультування з проблем безпеки, обмін військовими делегаціями, співпрацю в галузі підготовки військових фахівців тощо. Виявляє іранська сторона також і зацікавленість в участі своїх фахівців у реконструкції об'єктів військової інфраструктури РТ (зокрема – військового аеродрому поблизу Душанбе) [11].

Розглядаючи Таджикистан як невід'ємну частину «Великого Ірану», що охоплює країни з переважачим іраномовним населенням – Іран, Афганістан, Таджикистан – ІРІ виступає за тісне військове співробітництво трьох держав. Офіційно прагнення іранської сторони пояснюється необхідністю вирішення проблем безпеки в регіоні, а також ефективної протидії міжнародному тероризму та наркоторговлі. Проте реальна зацікавленість Тегерану у формуванні тристороннього альянсу зумовлена, перш за все, намаганням Ірану блокувати діяльність міжнародних коаліційних сил в Афганістані, який іранська сторона також розглядає як сферу свого впливу.

Інша причина активізації військової взаємодії полягає у прагненні ІРІ перетворити Таджикистан та Афганістан у своєрідний плацдарм для просування своїх інтересів у Центральній Азії та на Середньому Сході. У зв'язку з цим керівництво Ірану, використовуючи фактор культурно-цивілізаційної близькості народів трьох країн, намагається зміцнити власні позиції в ре-

гіоні. В цьому сенсі основним об'єктом уваги з боку Ісламської Республіки Іран виступає світська Республіка Таджикистан. За останні кілька десятиліть Ірану вдалося здійснити низку заходів, що сприяли посиленню ідеологічного впливу ІРІ в РТ. Зокрема, Іран зміг суттєво розширити в Таджикистані мережу своїх навчальних закладів і культурних центрів діяльність яких об'єктивно сприяє підвищенню авторитету ІРІ. Щорічно влада Ірану виділяє студентам з Таджикистану 250 квот для навчання в іранських вишах. Між двома країнами досягнуто домовленості щодо відкриття спільного університету. За згоди керівництва РТ в країні було створено спільний телеканал, який мав пропагувати культурне надбання обох країн [12].

Водночас, незважаючи на тісну співпрацю, яка спостерігалась між Іраном та Таджикистаном на початку XXI ст., останні роки позначились суттєвим погіршенням відносин обох країн. При цьому ініціатором охолодження стосунків виступає саме Таджикистан. Попри те, що Іран є одним із найбільших інвестиційних донорів для РТ, керівництво Таджикистану демонструє явне небажання опинитися в орбіті іранського впливу та намагається уникати надто тісного зближення з ІРІ.

Зміна поведінки з боку керівництва РТ щодо відносин з Іраном обумовлена кількома причинами. Одна з них – небажання бути звинуваченим у тісній співпраці з країною, яка періодично перебуває під дією міжнародних санкцій (в першу чергу це стосується співпраці у військовій сфері).

Не менш важливою причиною, що спонукала офіційні кола Таджикистану дистанціюватися від ІРІ, стала інтенсивна ідеологічна експансія, що здійснюється з боку Ірану під виглядом розширення співробітництва в гуманітарній сфері. На відміну від Ірану, Таджикистан позиціонує себе виключно як світська держава і розглядає ІРІ як один із каналів проникнення ісламської ідеології. Проблема ж ісламізму й ісламського фундаменталізму в РТ носить доволі гострий характер. Таджикистан вважається найбільш ісламізованою республікою колишнього СРСР. У пострадянський період вплив ісламського чинника суттєво посилювався. Проявом цього стало, зокрема, те що громадянська війна, яка спалахнула в Таджикистані на початку 90-х рр. XX ст., мала яскраво виражене релігійне забарвлення. Крихий мир, що встановився в республіці в другій половині 1990-х рр., нестабільна політична ситуація, економічна криза, високий рівень безробіття в поєднанні з високими темпами зростання чисельності населення стали досить сприятливими умовами для посилення в країні релігійного екстремізму. З огляду на це активізація пропаганди ідей ісламського фундаменталізму, що здійснюється за підтримки ІРІ для офіційної влади Таджикистану? є небажаною, а подальше розширення мережі іранських культурно-мистецьких та освітніх осередків – навіть загрозливим.

З метою нейтралізації іранського впливу влада Таджикистану була змушена вдаватися до низки заходів, у тому числі й непопулярних. Зокрема, керівництво краї-

ни відхилило пропозицію Тегерана щодо запровадження з Іраном безвізового режиму. Розпочалася кампанія з повернення на батьківщину студентів, які проходять навчання в іранських учбових закладах. Цей процес торкнувся також і побутової сфери пересічних громадян Таджикистану. Так, для жінок передбачено дотримання певного дрес-коду, що означає передусім обов'язкову відмову від хіджабу як одного з аксесуарів жіночого одягу. Заохочуються й такі аксесуари жіночого гардеробу, як джинси, кольорові сукні, відносно короткі спідниці. Чоловікам (насамперед молодого віку) не рекомендується носити бороду [3; 11; 12].

Розгорнулася боротьба з «іранським впливом» і на політичному полі. Зокрема, влада РТ намагається нейтралізувати ті політичні сили, які в своїй діяльності орієнтуються на співпрацю з ІРІ. З владних структур поступово витісняються навіть помірковані ісламісти. Підтвердженням цього є заборона в 2015 р. діяльності ПІВТ, діячів якої влада підозрює в зв'язках з Іраном [5]. В цьому ж контексті слід розглядати й арешт колишнього міністра промисловості РТ, бізнесмена З. Сайдова, який був пов'язаний з ПІВТ, а згодом заявив про створення власної політичної сили «Новий Таджикистан». Формальними причинами для арешту та тривалого ув'язнення підприємця стали матеріали спецслужб Таджикистану про нібито фінансування його політичного проекту іранськими структурами [3].

Ще одна причина загострення відносин обох країн має суто економічне підґрунтя та безпосередньо пов'язана з арештом відомого іранського бізнесмена, мільярдера Б. Занджані. Останній звинувачується на батьківщині в численних фінансових махінаціях, які пов'язані з реалізацією іранської нафти на світових ринках в обхід економічних санкцій. У процесі розслідування правоохоронні органи ІРІ заявили також і про причетність Таджикистану до масштабних фінансових оборотів підконтрольних Б. Занджені компаній. Як зазначають експерти, йдеться про махінації на суму понад 2 млрд дол. [12; 19]. Частина цих коштів була інвестована в деякі інфраструктурні проекти, що реалізуються в Таджикистані. Зокрема, йдеться про будівництво терміналу Asian Express Terminal у Душанбе. Також Б. Занджені вважається головним акціонером потужної холдингової компанії «Конт-груп Точикистан» [7]. Офіційний Душанбе, натомість, категорично відкидає звинувачення іранської сторони та заявляє про непричетність фінансових структур Таджикистану до зловживань, вчинених Б. Занджені. Заперечується також й інформація про участь фінансових активів мільярдера в інфраструктурних і комерційних проектах на території РТ [19].

Загострення відносин з Іраном, на яке йде керівництво Таджикистану, можливо, слід розглядати як демонстрацію небажання визнавати та повертати ІРІ мільярдні суми. Розрахунок робиться на те, що в умовах фактичної міжнародної ізоляції Іран виявиться не в змозі здійснювати дієвий тиск на Душанбе з метою повернення ним коштів. У випадку ж визнання Таджикистаном факту масштабних фінансових зловживань

іранська сторона фактично отримує офіційну підставу вимагати від РТ повернення зазначеної суми, що для Таджикистану є заздалегідь не прийнятним.

Водночас слід зазначити, що наразі Іран займає вибірково позицію та не поспішає висувати фінансові претензії до РТ. Зокрема, з боку іранської сторони відсутні вимоги щодо негайного повернення мільярдних сум у повному обсязі. Вочевидь, Тегерану не вигідно псувати стосунки з Таджикистаном, який є для Ірану ключовим партнером у регіоні. Ще одна причина м'якої позиції ІРІ в цьому питанні – наявність міжнародних санкцій, застосування яких щодо Ірану нагадує хвилясту лінію, коли періоди посилення змінюються послабленнями та навпаки. На початку 2016 р. ембарго на експорт іранської нафти було скасовано. Проте відсутні гарантії того, що в майбутньому обмеження не будуть поновлені. В цих умовах Іран буде змушений знову шукати можливості діяти в обхід санкцій, а отже, в нагоді стануть відпрацьовані схеми, а також держави, що зацікавлені в їх реалізації. Однією з таких країн є Таджикистан, який, з огляду на свою економічну слабкість, вкрай зацікавлений у залученні будь-яких інвестиційних коштів, незважаючи на їх походження.

ВИСНОВКИ

Наведений у дослідженні матеріал дозволяє зробити такі висновки. Складне геополітичне становище, наявність одразу кількох акторів, що претендують на роль регіональних лідерів, не вирішені територіальні суперечки з сусідніми країнами, низький рівень економічного розвитку та обмеженість природно-ресурсної бази робить Таджикистан досить залежним від зовнішньої підтримки.

Незважаючи на намагання здійснювати багатовекторну зовнішню політику, Душанбе змушений балансувати між кількома регіональними гравцями, серед яких ключовими є Росія, Китай та Іран. Саме ці країни виступають найбільшими торговельно-економічними партнерами Таджикистану, здійснюють масштабні інвестиції в різні галузі економіки цієї республіки, надають РТ значну кредитну підтримку.

Важливе значення має для Душанбе військово-політичне співробітництво. Стратегічним партнером для РТ в цій сфері виступає Російська Федерація, якій у пострадянський період вдалося не лише зберегти, але й збільшити свою військову присутність у Таджикистані.

Особливе місце в системі зовнішньополітичних координат РТ посідає КНР. У відносинах із країнами пострадянського простору Китай традиційно надає перевагу економічній співпраці. На початку XXI ст. КНР вдалося відчутно посилити свої економічні позиції в -центральнопівденноазійському регіоні. Найбільш яскраво ця тенденція простежується саме в Таджикистані, проявом чого стало постійне розширення обсягів китайського експорту до РТ та збільшення кредитування економіки цієї республіки.

Досить суперечливий характер на сучасному етапі носять стосунки Таджикистану з Іраном. Тривалий час відносини між обома країнами відрізнялись високою інтенсивністю, а міждержавне співробітництво охоплювало широке коло питань. Проте протягом кількох останніх років у відносинах двох держав спостерігається суттєве охолодження, ініціатором якого виступає саме Таджикистан. Основною причиною цього є небажання офіційного Душанбе опинитися в політичній та економічній залежності від Ірану, який розглядає Таджикистан як сферу свого геополітичного впливу та частину єдиного іраномовного простору.

Непростими залишаються й двосторонні відносини Таджикистану з країнами-сусідами. Однак ця проблема потребує окремого комплексного дослідження. ■

ЛІТЕРАТУРА

- Алиева Р. Р.** Приоритетные направления таджикско-российских отношений на рубеже XX–XXI вв. *Вестник Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики. Серия гуманитарных наук.* 2016. № 2 (67). С. 30–40. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/prioritetnye-napravleniya-tadzhiksko-rossijskih-otnosheniy-narubezhe-xx-xxi-vv>
- Бабаян Д. К.** Политика Китая в Центральной Азии, на Кавказе и в Северном Прикаспии в конце XX – начале XXI вв. : дис. ... д-ра ист. наук : 07.00.15. М., 2016. 521 с. URL: https://www.ivran.ru/f/Dissertaciya_Babayana_D.K..pdf
- Балмасов С. С.** О росте ирано-саудовского сотрудничества в Таджикистане // Институт Ближнего Востока. 2015, 10 сентября. URL: www.iimes.ru/?p=25884#more=25884
- Бжезинский З.** Великая шахматная доска. Господство Америки и ее геостратегические императивы. М. : Междунар. отношения, 1999. 256 с.
- В** Таджикистане начался суд над лидером ПИВТ Мухиддином Кабири. URL: www.centrasia.ru/newsA.php?st=1517499420
- Голубев С.** Очерки политической истории стран «ближнего зарубежья»: республики бывшего СССР в 1989–2009 гг. Тверь : Ариадна, 2010. 768 с.
- Иран** отложил казнь миллиардера – инвестора в Таджикистан // Центр – 1. 2017, 17 февраля. URL: <https://centre1.com/world/iran-otlozhit-kazn-milliardera-investora-v-tadzhikistan/>
- Камбаров Р.** Таджикистан. Наркотрафик без присмотра. URL: www.centrasia.ru/newsA.php?st=1518345660
- Карпов Д. А.** Таджикистан: угроза радикального исламизма нарастает // Институт Ближнего Востока. 2015. 10 сентября. URL: www.iimes.ru/?p=25890#more=25890
- Лякин-Фролов И.** О состоянии и перспективах сотрудничества между Россией и Таджикистаном. *Международная жизнь.* 2016. № 11. URL: <https://interaffairs.ru/jauthor/material/1761>
- Месамед В. И.** Ирано-таджикские отношения: проблемы и достижения // Институт Ближнего Востока. 2017, 21 мая. URL: www.iimes.ru/?p=34967#more=34967
- Месамед В. И.** Являются ли неожиданными кризисные явления в ирано-таджикских отношениях // Институт Ближнего Востока. 2017, 27 августа. URL: www.iimes.ru/?p=37267#more=37267
- Орлова Т. В.** История новых независимых держав: Postsoveticum : навч. посіб. Київ : Знання, 2010. 487 с.

14. Пейрус С. Laïcité и управление религиозной жизнью в постсоветской Центральной Азии // Религия и светское государство. Принцип laïcité в мире и Евразии / под ред. А. Агаджаняна, К. Русселе. М.: Франко-российский центр гуманитарных и общественных наук в Москве, 2008. С. 241–259.

15. Петрушков М. Демографическая политика в Республике Таджикистан. 20.07.2016. URL: <http://cabar.asia/ru/mihail-petrushkov-demograficheskaya-politika-v-respublike-tadzhikistan/>

16. Солиходжаева С. А. Историография сотрудничества Республики Таджикистан с Шанхайской Организацией Сотрудничества. *Вестник Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики. Серия гуманитарных наук*. 2016. № 3 (68). С. 5–17. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/istoriografiya-sotrudnichestva-respubliki-tadzhikistan-s-shanhaiskoy-organizatsiyey-sotrudnichestva>

17. Таджикский узел: Кланы не успокоились. URL: <https://www.pravda.ru/world/formerussr/other/18-09-2015/1275108-grozin-o/>

18. Чекаленко Л. КНР – Средняя Азия: реализация концепции экономического шелкового шляху. *Україна – Європа – Світ. Серія: Історія, міжнародні відносини*. 2017. Вип. 20. С. 148–156. URL: file:///C:/Users/Internet-5/Downloads/Ues_2017_20_19.pdf

19. Эксперт: У Рахмона начнутся проблемы, если они возникнут у России // EADaily. 2017, 20 августа. URL: <https://easily.com/ru/news/2017/08/26/ekspert-u-rahmona-nachnutsya-problemy-esli-oni-vozniknut-u-rossii>

REFERENCES

Aliyeva, R. R. "Prioritetnyye napravleniya tadzhiksko-rossiyskikh otnosheniy na rubezhe XX-XXI vv." [Priority directions of Tajik-Russian relations at the turn of the XX-XXI centuries]. *Vestnik Tadzhikskogo gosudarstvennogo universiteta prava, biznesa i politiki. Seriya gumanitarnykh nauk*. 2016. <https://cyberleninka.ru/article/n/prioritetnye-napravleniya-tadzhiksko-rossiyskikh-otnosheniy-narubezhe-xx-xxi-vv>

Babayan, D. K. "Politika Kitaya v Tsentralnoy Azii, na Kavkaze i v Severnom Prikaspii v kontse XX - nachale XXI vv." [The policy of China in Central Asia, the Caucasus and the Northern Caspian in the late twentieth - early twenty-first centuries]. https://www.ivran.ru/f/Dissertaciya_Babayana_D.K..pdf

Balmasov, S. S. "O roste irano-saudovskogo sotrudnichestva v Tadzhikistane" [On the growth of Iranian-Saudi cooperation in Tajikistan]. Institut Blizhnego Vostoka. 2015. www.iimes.ru/?p=25884#more-25884

Bzhezinskiy, Z. *Velikaya shakhmatnaya doska. Gospodstvo Ameriki i yee geostrategicheskiye imperativy* [Great chessboard. The domination of America and its geostrategic imperatives]. Moscow: Mezhdunar. otnosheniya, 1999.

Chekalenko, L. "KNR - Serechnia Azia: realizatsiia kontseptsii ekonomichnoho shovkovoho shliakhu" [PRC - Central Asia: realization of the concept of the economic silk road]. *Ukraina - Yevropa - Svit. Seriya: Istorii, mizhnarodni vidnosyny*, no. 20 (2017): 148-156.

"Ekspert: U Rakhmona nachnutsya problemy, esli oni vozniknut u Rossii" [Expert: Rakhmon will have problems if they arise in

Russia]. EADaily. 2017. <https://easily.com/ru/news/2017/08/26/ekspert-u-rahmona-nachnutsya-problemy-esli-oni-vozniknut-u-rossii>

Golubev, S. *Ocherki politicheskoy istorii stran «blizhnego zarubezhya»: respubliki byvshego SSSR v 1989-2009 gg.* [Essays on the political history of the countries of the "near abroad": the republics of the former USSR in 1989-2009]. Tver: Ariadna, 2010.

"Iran otlozhil kazn milliardera - investora v Tadzhikistan" [Iran has postponed the execution of a billionaire investor in Tajikistan]. Tsentr - 1.2017, 17 fevralya. <https://centre1com/world/iran-otlozhil-kazn-milliardera-investora-v-tadzhikistan/>

Kambarov, R. "Tadzhikistan. Narkotrafik bez prismotra" [Tajikistan. Drug trafficking without supervision]. www.centrasia.ru/newsA.php?st=1518345660

Karpov, D. A. "Tadzhikistan: ugroza radikalnogo islamizma narastayet" [Tajikistan: the threat of radical Islamism is growing]. Institut Blizhnego Vostoka. 2015. 10 sentyabrya. www.iimes.ru/?p=25890#more-25890

Lyakin-Frolov, I. "O sostoyanii i perspektivakh sotrudnichestva mezhdru Rossiyei i Tadzhikistanom" [On the state and prospects of cooperation between Russia and Tajikistan]. *Mezhdunarodnaya zhizn*. 2016. <https://interaffairs.ru/jauthor/material/1761>

Mesamed, V. I. "Irano-tadzhikskiy otnosheniya: problemy i dostizheniya" [Iranian-Tajik relations: problems and achievements]. Institut Blizhnego Vostoka. 2017. www.iimes.ru/?p=34967#more-34967

Mesamed, V. I. "Yavlyayutsya li neozhidannymi krizisnyye yavleniya v irano-tadzhikskikh otnosheniyakh" [Are crisis situations unexpected in Iranian-Tajik relations?]. Institut Blizhnego Vostoka. 2017. www.iimes.ru/?p=37267#more-37267

Orlova, T. V. *Istoriya novykh nezaleznykh derzhav: Postsoveticum* [The History of the Newly Independent States: Postsoveticum]. Kyiv: Znannia, 2010.

Petrushkov, M. "Demograficheskaya politika v Respublike Tadzhikistan" [Demographic policy in the Republic of Tajikistan]. 20.07.2016. <http://cabar.asia/ru/mihail-petrushkov-demograficheskaya-politika-v-respublike-tadzhikistan/>

Peyrus, S. "Laicite i upravleniye religioznoy zhiznyu v posts-ovetskoy Tsentralnoy Azii" [Laïcité and the management of religious life in post-Soviet Central Asia]. In *Religiya i svetskoye gosudarstvo. Printsip laicite v mire i Yevrazii*, 241-259. Moscow: Franko-rossiyskiy tsentr gumanitarnykh i obshchestvennykh nauk v Moskve, 2008.

Solikhodzhayeva, S. A. "Istoriografiya sotrudnichestva Respubliki Tadzhikistan s Shankhayskoy Organizatsiyey Sotrudnichestva" [Historiography of the cooperation of the Republic of Tajikistan with the Shanghai Cooperation Organization]. *Vestnik Tadzhikskogo gosudarstvennogo universiteta prava, biznesa i politiki. Seriya gumanitarnykh nauk*. 2016. <https://cyberleninka.ru/article/n/istoriografiya-sotrudnichestva-respubliki-tadzhikistan-s-shanhaiskoy-organizatsiyey-sotrudnichestva>

"Tadzhikskiy uzел: Klany ne uspokoilis" [Tajik knot: Clans don't calm down]. <https://www.pravda.ru/world/formerussr/other/18-09-2015/1275108-grozin-o/>

"V Tadzhikistane nachalsya sud nad liderom PIVT Mukhid-dinom Kabiri" [In Tajikistan, the trial began on the leader of the IRP Muhiddin Kabiri]. www.centrasia.ru/newsA.php?st=1517499420